

ACTIVITATS AQUÀTIQUES PER A GRUPS ESPECÍFICS

Xavier Barberá Moll,

Alumne de 5è curs INEFC-Barcelona.

Les activitats aquàtiques a l'abast de l'invident.

Pedro Franco Tarragó,

Entrenador Superior de Natació.

Correspondència o no entre la demanda real actual i l'oferta de programes aquàtics per a nens de 0 a 5 anys d'edat.

Introducció: M. Caragol.

Introducció

Abans de tot caldria definir el concepte "poblacions específiques" o "especials" per a continuació justificar la bonança o no del desenvolupament de programes aquàtics específicament dissenyats per a aquests grups de població.

"Població específica o especial" és qualsevol grup de població que requereixi o precisi unes necessitats superiors i atencions especials enfront de la resta de la població.

Potser aquesta sigui una definició poc exhaustiva del terme, però en qualsevol cas ens situa en la tònica del programa que caldrà dissenyar per a ells.

Altres definicions poden tractar a aquestes persones d'una manera més excloent o excessivament burocratitzada. Per exemple: "Llei d'integració del disminuït" (any 1982): "...S'entendrà per disminuït a tota persona les

possibilitats d'integració educativa, laboral o social del qual es trobin disminuïdes com a conseqüència d'una deficiència previsiblement permanent, de caràcter congènit o no en les seves capacitats físiques, psíquiques o sensorials".

Sense voler entrar en discussions, es pot afirmar que no respon a la necessitat de situar a les poblacions especials davant d'uns programes aquàtics.

Òbviament els nostres programes aniran dirigits no només a persones amb limitacions com les descrites en la Llei referida, sinó també a altres poblacions que subjectes a condicionaments d'altra mena, com l'edat, la maduració, etc., mereixen un tractament específic des del disseny del programa i continguts fins a la concepció de les instal·lacions o equipaments.

No podem presuposar que totes les persones d'iguals condicions tenen

les mateixes necessitats, interessos i habilitats.

No només haurem d'atendre a les característiques generals de cada grup, sinó també preveure les circumstàncies individuals de cadascun dels subjectes dintre del mateix grup. Aquesta individualització del procés educatiu ja preconitzada a l'educació general es molt més transcendental en aquestes poblacions (Jhoper 42, 1971).

Fins fa molt poc aquests grups de població s'han trobat segregats en els seus propis programes sense integrarlos a la resta de possibilitats formatives o educatives.

La Tercera Edat accedeix cada cop més a activitats i programes d'actuació que els retorna a la societat evitant la marginació en centres de només manteniment vital.

El coneixement del desenvolupament evolutiu de la persona ha millorat l'adequació i el tractament donat als nadons, comprnent les seves neces-

sitats i possibilitant una estimulació molt més ajustada.

A mesura que el coneixement de les incapacitats i limitacions físiques, psíquiques i sensorials és més gran la integració educativa es fa més palesa.

Les tècniques emprades i els mitjans disponibles per al tractament rehabilitador de lesions i afeccions de la persona, ja siguin permanents o bé passatgeres, es fa cada cop més ampli.

I és aquí on podem apreciar el paper de l'aigua. Aquest es considera des de les característiques tan especials del medi aquàtic que ofereix a aquestes poblacions unes possibilitats molt més grans que el medi terrestre i des dels programes d'activitats aquàtiques en què des d'una adaptació i dominis bàsics/utilitaris podem arribar a la satisfacció d'altres necessitats i vivències en aquest medi/entorn.

A més, en l'actualitat, els canvis en les actituds, els valors i les lleis, acompanyen cada vegada més aquestes possibilitats. Tot i així caldrà estudiar molt detingudament la problemàtica que ha de superar-se encara al respecte i que al nostre país és important, però solucionable.

En aquests moments s'ha optat per una integració d'alguns subjectes específics en el programa educatiu general. Sembla que això està superant la discussió inicial i l'experiència, ben tractada i evolucionada, ha de ser fructífera.

Ara bé, si parlem de programes aquàtics a nivell d'adaptació i domini bàsic del medi, haurem d'anar amb més cura i atendre a uns condicionaments més determinats.

Això ho comprendrem si pensem en atendre la integritat de la persona en qüestió. L'accés a les instal·lacions des del domicili, l'entrada a l'aigua,

el desenvolupament del programa aquàtic, etc., constitueixen fases de tota una actuació, quelcom d'especial enfront d'altres poblacions.

Si no s'atén a aquestes preocupacions podem fracassar en l'atenció de les necessitats específiques i en la consecució dels objectius en cada cas.

Es proposa el disseny i tractament específic de programes per a cada cas i per a cadascun dels individus si és possible.

Si avancem en la comprensió de quines persones constitueixen grups de població especials podrem comprendre que existeixen situacions permanents (disminucions psíquiques, sensorials i físiques, així com la tercera edat) i d'altres temporals (bebés i lesions físiques a rehabilitar).

L'edat, el sexe i la raça no són criteris que presuposin necessàriament la constitució d'un grup específic, tret dels nadons i de la tercera edat.

L'aigua suposa un medi especialment activant i estimulador per a aquestes poblacions. Un atractiu especial és el fet d'igualar a les persones d'aquests grups enfront de les altres, en disminuir o mitigar la problemàtica a què es troben sotmesos.

Comprendrem això pensant que els nadons assoleixen una autonomia superior i anterior a l'aigua que en el medi terrestre. Veurem com la independència i l'autoconeixement són potenciats enfront de la dependència a què està sotmès fora de l'aigua.

Poblacions com la tercera edat i els obesos veuen com dins l'aigua poden verificar un volum i varietat de moviments infinitament superior al medi terrestre degut a la sensació d'ingravedesa que el medi els ofereix.

Aquest mateix efecte fa que disminucions físiques de diferent abast siguin

més fàcilment superables, de cara a guanys associats, a l'aigua que en el medi terrestre.

En definitiva, l'aigua ofereix la possibilitat de sortir d'una rutina limitada i entrar en una experimentació enriquidora i estimulante.

El camí recorregut i on ens trobem

Seria molt extens relacionar l'evolució històrica del tema però n'hi ha prou amb esmentar que els romans ja van utilitzar de forma estesa les característiques de l'aigua per al tractament de diversos condicionaments. Els soldats empraren les termes per recuperar-se de la fatiga. També en la Segona Guerra Mundial es va emprar l'aigua en el mateix sentit. En qualsevol cas sempre es va associar l'aigua com un medi compensador i rehabilitador de l'stress i la fatiga corporal i psíquica. La sofisticació actual n'és la confirmació.

Tot això no ha de confondre la mesura real de les possibilitats aquàtiques. L'aigua suposa un medi ideal perquè tota la població pugui desenvolupar llur domini, experimentació i progressió.

Referint-nos als grups específics, és clar que podrem aconseguir en una primera instància els següents aspectes:

- Estimulació i autoconeixement
- Aceptació pròpia i dels altres
- Sentit de l'autoestima
- Salut física
- Benestar emocional i psíquic

Factors favorables de cara a la promoció d'aquests programes

- Els programes aquàtics són cada vegada més estesos entre la població. L'índex d'alfabetització aquàtica és cada cop més gran i les oportunitats

de disposar d'instal·lacions també. Ha de millorar-se en aspectes específics com són la formació d'especialistes qualificats en el sector. I en darrera instància les instal·lacions existents no són del tot favorables per a aquests programes. No obstant, podria justificar-se una conversió racional d'algunes de les instal·lacions disponibles amb un clar rendiment social de les mateixes.

- Independentment de la gravetat del condicionament, el disseny de programes és sempre factible en l'aigua, contràriament al que succeeix en altres activitats físiques o en-

torns. L'espectre de possibilitats és amplíssim: des d'una variació en la profunditat de l'aigua podem recórrer una variada gamma com ara els programes utilitaris i de domini bàsic, programes recreatius, acondicionament físic, tractament i compensació de condicions adverses, jocs i competicions adaptades, activitats i esports en la natura, etc.

- L'aigua exerceix una força ascensional que contraresta la gravetat terrestre. Això permet de realitzar segons quins moviments amb un esforç mol més petit. Amb això podem millorar el to muscular i la co-

ordinació. En el cas dels bebès podem estimular un autoconeixement precoç i un desenvolupament de les bases del seu esquema corporal més sòlides.

En ser un medi en què es poden verificar les tasques més senzilles, tasques que en el medi terrestre resulten impossibles, l'èxit i l'auto-realització són molt més factibles. Alguns graus de disminució física incapacitants de la marxa poden superar-se i fer que el subjecte experimenti per primera vegada en la seva vida el que és mantenir-se dempeus i, d'alguna manera, caminar.

- En la majoria dels casos l'activitat física en l'aigua reportarà una millora de les condicions físiques d'aquestes poblacions (força, resistència, elasticitat i flexibilitat, mobilitat, equilibri i coordinació). La marginació i la incapacitat en el medi terrestre només empitjoren les condicions generals de la persona deteriorant progressivament tota la seva naturalesa.
- La relació amb altres persones estimularà i potenciarà l'autoconeixement amb la justa apreciació de les pròpies possibilitats. Així mateix, la societat coneixerà i acceptarà molt millor a aquests grups, potenciant en el seu cas i fent arribar en d'altres les mateixes possibilitats a aquells que encara no participin. És un medi "democràtic" on tothom té el seu lloc on realitzar-se.
- Altres consecucions són similars a les que s'assoleixen en l'activitat física en general, com ara: millora de les capacitats perceptives, vocabulari mitjançant la identificació de colors, formes, volums i les paraules.

Les activitats aquàtiques a l'abast de l'invident

Quan parlem d'activitat aquàtica gairebé no ens pensem a pensar en l'efecte terapèutic que aquesta transmet sobre el cos humà. Efectes que en la majoria dels casos només són assolibles per a l'individu que es troba dins de la normalitat, donat que en els restringits espais hàbils acondicionats per a la pràctica d'aquesta no es considera una població que es veu afectada en les seves facultats sensorials, ja sigui de forma hereditària o bé accidental: la persona disminuïda cega.

La societat no contempla amb interès la inquietud de les persones disminuïdes per aconseguir la integració. Els mitjans de què disposen es presenten de forma inassolible, l'especulació, el consumisme, les barreres arquitectòniques... s'amuntegen formant una estructura d'obstacles, que en molts casos són del tot infranquejables per a l'individu disminuït, que d'aquesta manera veu minvat el seu dret d'adquisició de l'activitat rehabilitadora per a la seva equiparació com a persona adaptada a la societat.

Les activitats aquàtiques són considerades com un conjunt d'accions capaces per al desenvolupament de les qualitats físiques, que estimulen la capacitat de treball i ajuden a la rehabilitació de l'estat anímic de l'individu enfront del seu entorn.

La seva finalitat terapèutica

L'activitat aquàtica, i dintre d'ella la natació, proporciona a la persona invident una capacitat de recuperació no del seu sentit minvat, la vista, però sí d'unes capacitats físiques i anímiques perdudes per motiu de la seva disminució. Estimula la capacitat de treball i, el que és més important, possibilita de forma puntual la interacció de l'individu amb la societat.

Considerant els beneficis que reporta a l'invident l'activitat aquàtica, podem dir que degut a la deficiència visual les seves conductes motrius es veuen afectades en uns nivells alts en relació a la persona vident i mitjançant l'activitat dintre del medi s'aconsegueix una rehabilitació, si no de forma total quant a aquesta manca de funcionalitat, sí en uns valors hàbils per aconseguir una pròpia autonomia davant dels éssers que l'envolten.

La lateralitat, la percepció espai-

temporal, qualitats restringides en la persona invident, poden millorar-se de forma considerable a través de programes aquàtics degudament estructurats i dirigits per tècnics especialitzats en programes sistemàtics d'activitat física.

L'equilibri psíquic formarà part dels programes aquàtics, amb la fi d'aconseguir que la persona invident pugui assolir un alt nivell en la presa de consciència de les seves limitacions i possibilitats en el medi aquàtic i en la societat.

Adaptació dels programes aquàtics a aquesta mena de disminució

Els programes aquàtics, en les seves variants més significatives (educativa-adaptativa, recreativa i competitiva), tenen uns objectius i unes formes de treball totalment diferents de la persona vident. Això comporta per a l'invident un munt d'experiències noves amb una modificació significativa important de les seves conductes motrius habituals, repercutint en unes vivències que inicialment puguin resultar adverses en comparació amb les conductes realitzades al medi terrestre a què l'individu està acostumat. Aquests patrons adquirits per l'invident en el medi terrestre hauran de ser incorporats al medi aquàtic d'una forma molt específica. S'hauran de cercar sistemes d'adaptació per reconduir-los de forma eficaç i positiva envers els programes que el mateix individu esculli dintre del medi.

Això suposa la posada en marxa d'uns recursos humans especials per a la creació i desenvolupament d'aïtals programes, amb unes estratègies pedagògiques ben definides per a cada activitat i cas en particular.

Pel que fa al cas podem dir que és necessari, per part dels Centres de Formació de Professorat (INEF) i Federacions en els seus cursos tècnics per a les activitats aquàtiques, exigir uns coneixements en base a aquesta problemàtica, per tal de fomentar una oferta àmplia que satisfaci la demanda d'aquest tipus de població quant a tot el relacionat amb l'activitat aquàtica.

Problemàtica actual sobre la pràctica aquàtica per l'invident

La problemàtica de l'invident quant a la pràctica d'unes activitats aquàtiques és ben palesa en l'àmbit aquàtic amb uns índex baixos d'assistència als anteriorment esmentats programes.

Des de diferents àrees s'intenta pal·liar tot el que es refereix a les barreres arquitectòniques que dificulten de forma important l'accés de la persona invident a les instal·lacions aquàtiques. L'invident, amb les seves limitades facultats sensorials, necessita d'un autoconeixement elevat per a l'accés a certes instal·lacions; a això cal afegir la poca oferta quant a programes especials i adaptats, ocasionant veritables barreres molt difícils de franquejar.

La població invident i la seva relació amb el medi aquàtic

Si ens remetem a la Llei General d'Educació de 1970 on es diu: "L'educació especial tindrà com a finalitat preparar mitjançant el tractament educatiu adient a tots els disminuïts per a la seva incorporació a la vida social de forma plena en tot el que sigui possible segons cada cas". Aquesta llei reflecteix la necessitat de contribuir a aquest tractament educatiu per part de l'Administració. Podríem preguntar-nos si això en realitat es compleix o si l'invident ha de recórrer necessàriament a d'altres organismes per aconseguir realitats puntuals. Realitzades enquestes sobre la densitat de població invident, ens pot sorprendre el reduït nombre de disminuïts cecs. Dintre de les disminucions de visió analitzades per sexes, els homes tenen un percentatge més alt que les dones. Aquesta variació és plenament confirmada en altres tipus de disminucions.

Segons dades obtingudes en una enquesta realitzada a 100 persones afectades en la visió en diferents graus, amb relació a la pràctica esportiva i concretament a l'activitat aquàtica, tenim:

	HOMES	%	DONES	%
Practiquen activitat esportiva	36	53,50	12	36,50
No practiquen	31	46,50	21	63,50
	67	100,00	33	100,00
No activitat aquàtica	25	80,60	8	66,60
Sí activitat aquàtica	6	19,40	4	33,40
	31	100,00	12	100,00

Conclusions

Analitzant de forma general els diferents apartats podem dir que reconeixem els beneficis que genera l'activitat física, concretament l'aquàtica, per a la població invident en l'aspecte físic i psíquic. Per altra banda, i per aconseguir aquests beneficis, cal complimentar les demandes actuals, actualitzant l'activitat aquàtica en totes les seves facetes i àmbits cap a una oferta real i efectiva per a aquesta població consumidora. Aquests punts conflictius i problemàtics, com ara les barreres arquitectòniques, la funcionalitat en els equipaments, la manca de recursos humans degudament preparats i finalment l'absència d'una àmplia gamma de programes a dins dels àmbits psicomotrius, cognitius i afectius, impedeixen arribar a una realitat ben estructurada dintre de la nostra societat que intenta aconseguir un futur millor per a l'ésser humà.

Correspondència o no entre la demanda real actual i l'oferta de programes aquàtics per a nens de 0 a 5 anys d'edat

En plantejar-nos la correspondència o no entre la demanda real actual i l'oferta de programes aquàtics per a un grup d'edats compreses entre els 0 i els 4-5 anys, ens trobem amb la mateixa manca d'informació que existeix per a la resta d'activitats en aquestes edats. Qualsevol conclusió que puguem extreure pel que fa a aquest cas serà sempre subjectiva, fruit d'una observació personal en aquesta àrea de treball, de la dada informativa recollida d'altres col·legues

que treballen amb aquestes edats i dels comentaris esporàdics i poc fiable d'alguns pares.

Cap institució nacional, pública o privada, ni relacionada amb l'esport ni relacionada amb l'educació ni amb cap d'altre ciència que pugui estar interessada en el nen d'aquestes edats, ha elaborat un informe sobre aquest tema, almenys que jo sàpiga. Per tant,

entrem de ple en el camp de l'especulació i només a través de les meves fonts d'informació personals (pares, directors de col·legis, revistes, tertúlies...) i de l'evolució seguida durant 16 anys de treball a l'Escola de Natació que dirigeixo a Saragossa, puc oferir la meua, insisteixo, personal opinió.

Analitzarem primer per separat les

dues qüestions que pretenen formular-se a l'enunciat d'aquest apartat.

Demanda real actual

El nen d'aquestes edats està considerat encara al nostre país, per un gran sector de la societat, com un petit invàlid, un/a home/dona en petit que no pot fer per sí mateix pràcticament res. Pocs en són conscients dels fets tan

importants que tenen lloc a aquesta etapa de la vida. La personalitat del nen, generalment, viu opresa en una societat matriarcal i per una educació molt proteccionista que no l'ofereix tots aquells estímuls i experiències que podrien enriquir-la.

Els pares espanyols —crec que en la seva totalitat—, no obstant, són ja conscients que abans dels 6 anys (edat en què començaven l'escola els nens fa 30 anys) és convenient enviar els seus nens a un Centre de Preescolar. Això ja és alguna cosa. S'ha avançat dels 6 als 3 anys per terme mig d'edat d'escolarització. Ara bé, un cop als centres, preocupa realment als pares el programa que desenvolupen els seus fills? Cap d'ells es planteja seriosament si els seus fills reben el suport educatiu necessari per a una evolució correcta i integral envers les futures tasques escolars?

La meua opinió es que malgrat portar els nens a un Centre de Preescolar no es valora prou la importància vital que aquesta etapa representa en el desenvolupament integral del nen. Frases com, “ja tindrà temps d'aprendre en el col·legi” o “però si encara és tan petit...” o aquesta altra, en recollir-lo del bus, “t'ho has passat bé?”, adreçades a nens de 3 a 5 anys, il·lustren el concepte tan lleuger que tenen de l'educació preescolar. La selecció, fins i tot, del centre es realitza fonamentalment per motius materials: proximitat de casa, preu, jocs...

El nen va, en aquesta etapa, al centre escolar per passar-s'ho bé, sense cap exigència per aprendre alguna cosa concreta. No hi ha qualificacions o avaluacions, ni existeixen objectius insalvables per passar el curs. Un cop arriben al col·legi (6 anys) comença la preocupació a casa per l'avaluació

suspesa. Existeix un pas concret i avaluable en cada curs: el nen sap o no sap llegir, escriure, realitzar determinades operacions matemàtiques, etc., cosa que els pares no es plantejaven abans d'aquesta edat.

Extrapolant aquesta actitud perfeccionista i permissiva dels pares amb els seus fills en edat preescolar, trobem que davant d'una activitat “menys important” per a ells, com ara la demanda d'un programa aquàtic, adopten una posició molt més relaxada. Quin percentatge de pares porten particularment els seus fills a la piscina? Quin percentatge de centres escolars privats o públics acudeixen regularment amb els seus alumnes de preescolar a una piscina? La primera resposta que trobem es que *la demanda actual és molt baixa* amb relació a la població possible. I és molt baixa, segons el meu parer, per aquesta mentalitat d'hipoestimulació, fonamentalment.

Oferta de programes

És molt possible que la demanda sigui baixa per la poca serietat de les ofertes. Si ens fixem en l'oferta d'activitats aquàtiques a la primera infància, el panorama no és massa gratificant pels qui ens dediquem a aquesta àrea de l'educació. L'oferta privada (clubs, escoles, col·legis...) gairebé en la seva totalitat comença els seus cursos i ofertes d'activitats aquàtiques diverses posant el llistó de l'edat en els 5-6 anys. Entre d'altres raons trobaríem, potser, com a justificació a aquesta limitació de l'edat d'admissió la manca de capacitació del personal docent. Sense oblidar els problemes d'espai físic i la relació número d'alumnes/professor que en aquestes edats sol ésser menys rendible per a

l'entitat organitzadora que en les altres edats. A partir dels 6 anys els aprenentatges tècnics tenen menys dificultat tant per ser ensenyats com per ser apresos i a més són més propers dels objectius competitius de les entitats esportives que els organitzen. Fins i tot els col·legis tendeixen cap a l'objectiu competitiu. D'altra banda, si l'objectiu majoritari és la competició, què farien els centres amb aquests nens de 4-5 anys que ja saben nedar? Com mantenir-los actius fins arribar a l'edat de competir?

Evidentment al sector públic, que ha arribat més tard en aquest país a incloure's en les ofertes de programes aquàtics, la situació és la mateixa. Tant els col·legis com les entitats municipals o autonòmiques comencen les seves ofertes a partir dels 6 anys d'edat. Darrerament sembla despertar un interès, molt selectiu, per donar les primeres passes cap a una ampliació d'edats en les ofertes, tant cap avall (menys de 5 anys) com cap amunt (tercera edat).

Així i tot, l'oferta de programes aquàtics en la primera infància és pràcticament nul·la, limitant-se a alguns focus aïllats d'actuació, que, independentment de pertànyer al sector públic o privat, es porten a terme per la iniciativa personal d'un/a professor/a concret que s'ocupa i es preocupa d'obrir nous camins. Són (som) encara precursors.

Conclusió

Analitzades la demanda i l'oferta de programes aquàtics en la primera infància, podem concloure que la *limitada oferta de programes* es correspon quantitativament amb el *baix índex de demanda* que existeix. N'és subjacent un interès creixent per por-

tar els nens d'aquestes edats a la piscina i estic convençut que si l'oferta fos més gran en quantitat i sobretot en qualitat (personal docent, instal·lacions acondicionades...) la demanda seria també proporcionalment més gran. Però ara com ara seria necessària una autèntica revolució educativa que posés al seu lloc al nen de 2 a 5 anys, que finalment valorés justament la gran importància de l'educació preescolar, que acabés definitivament amb l'absurd maniqueisme cos/ment que encara (tot i que hipòcritament es negui) roman intacte en la filosofia que inspira els sistemes educatius i per extensió a la majoria dels educa-

dors (per cert, quan, finalment, els homes decidiran pendre part activa en el procés educatiu d'aquestes edats?). L'educació pel moviment i els professors d'educació física tenen un camp d'actuació en aquestes edats d'urgent aplicació. Des de l'Administració de l'Estat s'hauria d'afrontar la solució a aquesta mancança educativa, per ser precisament en aquestes edats en què s'elaboren, es construeixen, les estructures fonamentals de la personalitat del futur adult.

- Adequació a aquest grup d'edats de:
 - Instal·lacions (volum de làmina d'aigua, temperatura, profunditat, vestuaris...)

- Material didàctic no convencional (tapissos, joguines flotants...)

- Ampliació específica de coneixements en programes de:

- Magisteri
- INEF
- Monitor Natació

- Informació als pares de:

- Importància de l'educació preescolar
- Paper dels programes d'activitats aquàtiques en educació preescolar

- Col·laboració de l'Administració:

- Permetent l'accés a la piscina en horari escolar
- Racionalitzant els horaris lectius (bus, menjars...)

BIBLIOGRAFIA

ADAMS, J., DANIEL, A., RULLMAN, F., *Juegos, Deportes y ejercicios para personas con desventaja física*. Paidós, Buenos Aires, 1978.

AZARIAN, Robert, *Educación Física de escolares ciegos y débiles visuales en el régimen del día*. Asociación de Ciegos de Rusia, Ed. Moscú, 1988.

COMISIÓN DEPORTIVA DE LA FEDERACIÓN FRANCESA DE DEPORTES DE MINUSVÁLIDOS, "Actividades Físicas y Deportes para Minusválidos", *L'education Physique*, nº 63, 1971.

COMISIÓN DEPORTIVA DE LA FEDERACIÓN FRANCESA DE DEPORTES DE MINUSVÁLIDOS, "Actividades Físicas y Deportes para disminuidos", *L'education Physique*, nº 67, p. 11.

CRATY, B.J., *Adapted Physical Education for the handicapped children and youth*. Love Publishing, 1982.

CZYEWSKA, F., "Sport studentów fizycznie uposledzonych", (Deporte para estudiantes minusválidos), *Kultura fizyczna*, 27, 10, 1973, pp. 459-460.

HERRANZ, T.R., *Los deficientes visuales y su educación en aulas de integración*.

LISMI, *Ley de Integración del Minusválido*. Generalitat de Catalunya, 1982.

NORTON, FAY-TYLER, M., *Training Hearing to Greater Usefulness, Manual*. Cleveland Society for the Blind, 1960.

PACHALSKI, A., MAJEWSKA, J., "Entrenamiento deportivo de los minusválidos", *Wychowanie Fizyczne i Sport*, 17, 3, 1973.

RUIZ PÉREZ, L. M., *Educación Física Especial*. I.N.E.F., Madrid, 1978.

"Programas para minusválidos, un esclarecimiento de términos", *JHOPER*, 42, 1971, pp. 63-68.

SIMARD, C., Contribution du secteur professionnel, "L'activité physique adaptée et aux sciences de readaptation", *Quebec*, nº 3, 1974.

WERNER, H., "Sensory Tonic Field Theory of Perception", *J. Personal*, 18, 1949, pp. 88-107.